

О. С. М и л а ш е в с ь к и й

(К и ї в)

ЛІПНА КЕРАМІКА ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОЇ ТРАДИЦІЇ ЧЕРНЯХІВСЬКИХ ПАМ'ЯТОК МЕЖИРІЧЧЯ ДНІПРА ТА ПСЛА

Статтю присвячено комплексам ліпної кераміки північно-західної традиції регіону Дніпро-Псольського межиріччя. На основі типології Р. Волонгевича розглянуто матеріали поселень Дмитрівка III, Барбара I і могильника Компанійці. Під час дослідження проаналізовано 92 посудини (цілі і фрагментовані). В регіоні просліджено низку особливостей керамічного комплексу — присутність скіфо-сарматського, слов'янського і германського елементів, де переважають горщики групи IA і миски групи X. В германському компоненті виділяється пшеворська складова.

К л ю ч о в і с л о в а: черняхівська культура, вельбарська культура, готи, Дніпровське Лівобережжя.

Регіон межиріччя Дніпра та Псла є важливим для вивчення археології пізньоримського часу. Його зручне географічне положення обумовлене розташуванням на кордоні степу та лісостепу — на території Середнього Подніпров'я. Проте, за особливостями археологічного процесу в пізньоримський час, межиріччя Дніпра і Псла належить до Дніпровського Лівобережжя. На фоні загальної провінційно-римської уніфікації матеріальної культури прослідковуються окремі етнічні ознаки, котрі можна співвіднести з пізньоскіфо-сарматськими, фракійськими, праслов'янськими і германськими племенами. Етнокультурний компонент, що пов'язується зі східними германцями, представлений у матеріалах пам'яток Дніпровського Лівобережжя досить широко (рис. 1). Він проявляється в особливостях поховального обряду, добобудівництва, озброєнні та у ліпній кераміці. Останньому елементу, як одному з найкращих етнічних індикаторів [Славяне..., 1990, с. 138] присвячена ця публікація.

Попри велику кількість розвідкових робіт, стаціонарні дослідження були проведені лише

на трьох пам'ятках регіону — могильнику Компанійці та поселеннях Барбара I і Дмитрівка III.

Могильник Компанійці досліджувався впродовж 1960—1965 рр. Є.В. Махно [Махно, 1967; 1971]. Публікацію матеріалів розкопок зроблено А.Н. Некрасовою [Некрасова, 2006, с. 106—

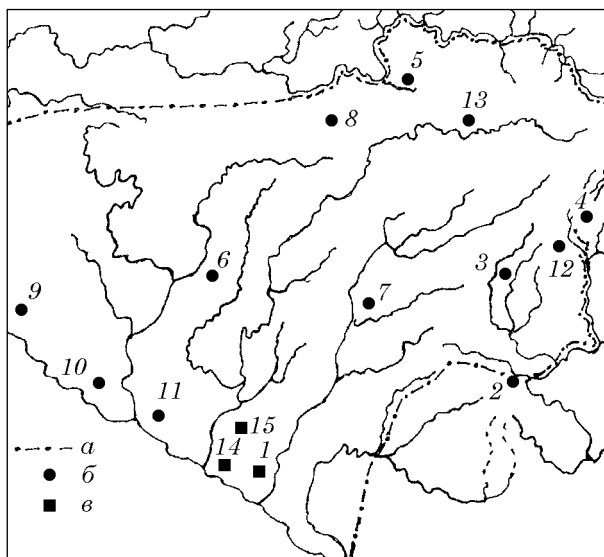

Рис. 1. Карта пам'яток черняхівської культури з керамікою північно-західної традиції (за: [Дідик, 2005]: 1 — Компанійці; 2 — Соколово 2; 3 — Рідний Край; 4 — Хохлово 2; 5 — Снагость 2; 6 — Вовчик; 7 — Мамрої 2; 8 — Білопілля; 9 — Циблі; 10 — Новолипівське; 11 — Максимівка; 12 — Дубове; 13 — Замощанська Дюна; 14 — Барбара I, II; 15 — група поселень біля с. Дмитрівка. **Легенда карти:** а — межа черняхівської культури, б — пам'ятки з керамікою північно-західної традиції, в — пам'ятки регіону межиріччя Дніпра та Псла з керамікою північно-західної традиції

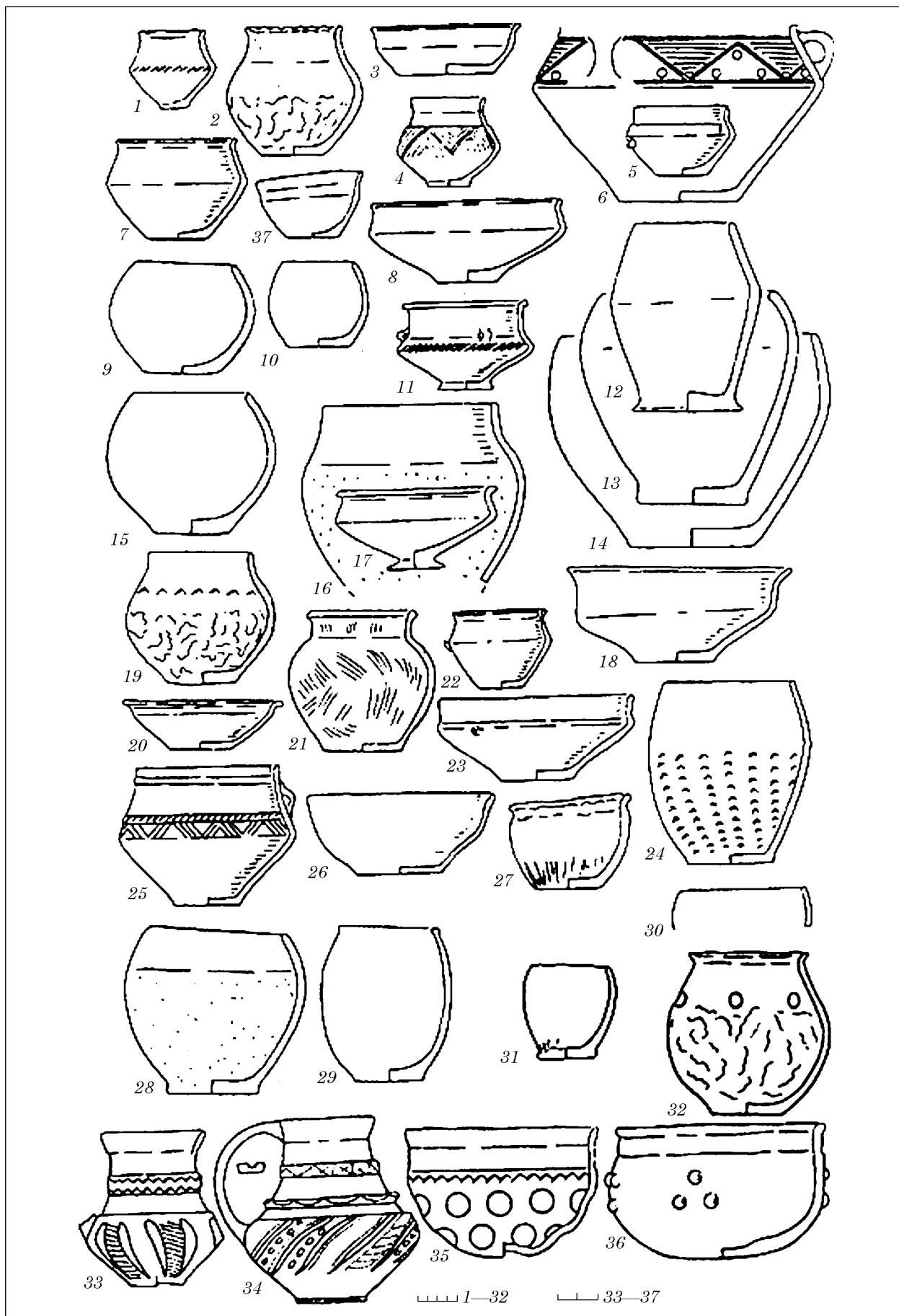

Рис. 2. Липна кераміка північно-західної традиції з Компанійців (1—37) (за: [Обломський, 1999])

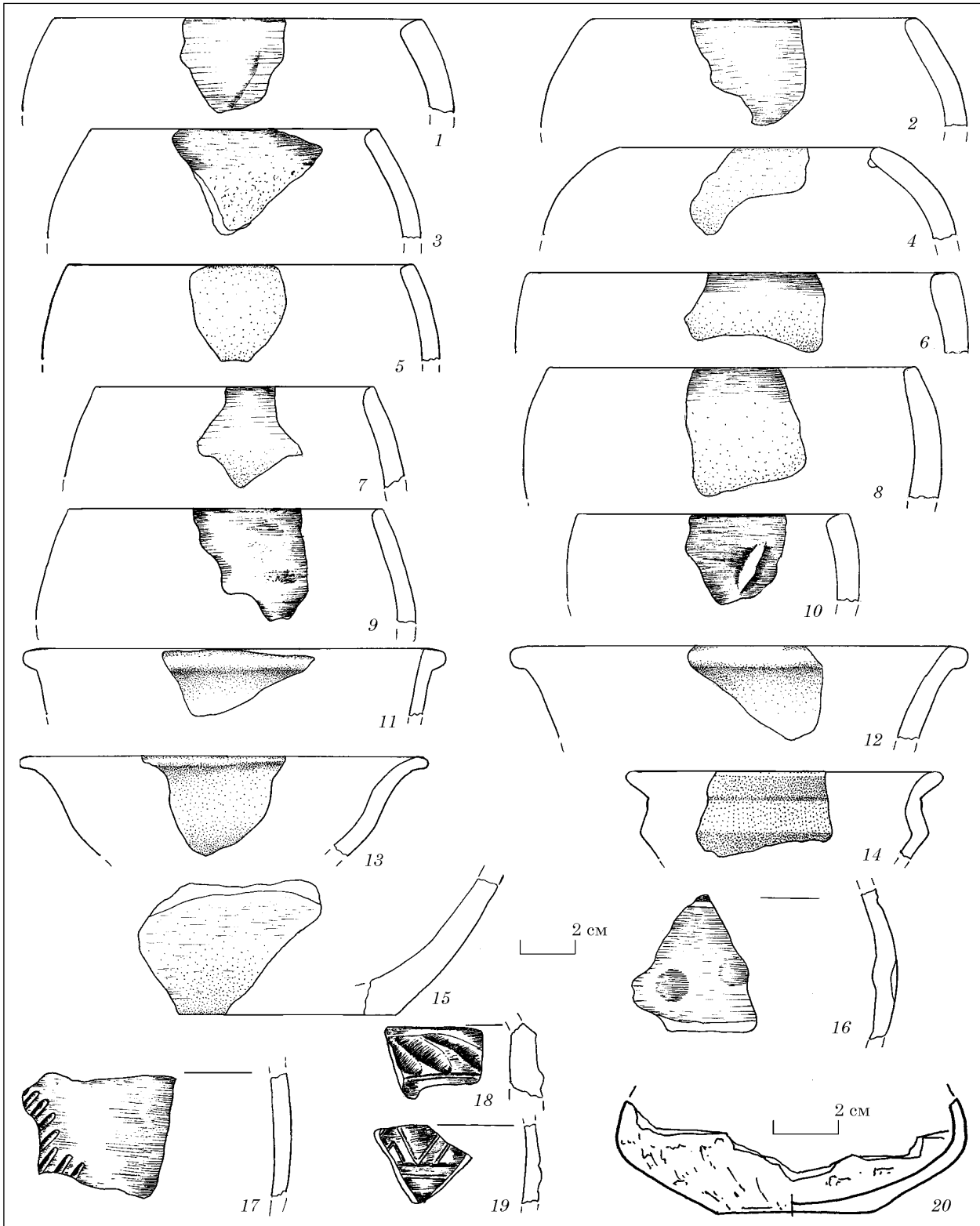

Рис. 3. Липна кераміка північно-західної традиції з Дмитрівки III (1—20; 20 — рис. Р.В. Терпиловського)

117; 172—200]. Аналіз матеріалів могильника проведено А.М. Обломським [Обломський, 1999]. За його підрахунками, з урахуванням особливостей поховального процесу розсіяних трупоспалень, досліджуваних О.В. Петраускасом, некрополь налічує 124 поховання [Обломський, 1999, с. 76]. Із них липний посуд

північно-західної традиції містять 17 кремацій та інгумацій. Набір складають 37 посудин, переважна більшість яких є цілими формами. Даний посуд присутній як у кремаціях, так і в трупопокладеннях. Поховання з вельбарською липною керамікою присутні на всій площі могильника, але найбільша їх концентрація

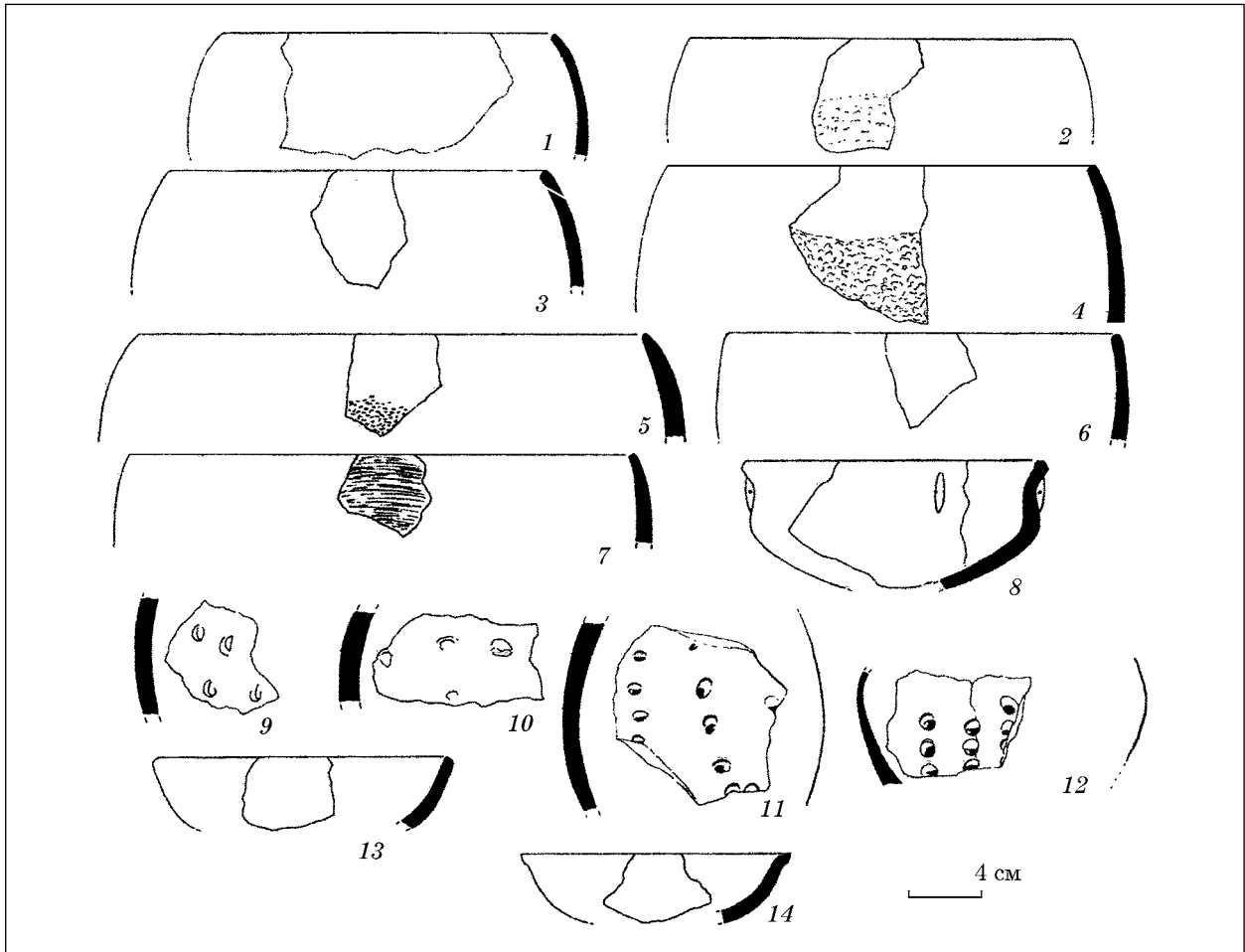

Рис. 4. Ліпна кераміка північно-західної традиції з Барбари I (1—14; за: [Башкатов, 2008]; рис. О.В. Гопкало)

спостерігається в північно-західній і західній частинах некрополя. Поховання зі скіфо-сарматськими елементами утворюють компакту групу в південно-східній частині могильника і лише два з них знаходяться в його центральній частині. До скіфо-сарматської ділянки із заходу примикають чотири поховання з елементами київської традиції [Обломський, 1999, с. 85]. Така етнокультурна ситуація (наявність трьох етнокультурних компонентів) зустрічається саме на Лівобережжі Дніпра [Обломський, 2003, с. 45—48; Дідик, 2005, с. 183; Башкатов, 2010, с. 183].

Поселення Барбара I досліджено Комсомольською ранньослов'янською експедицією під керівництвом Ю.Ю. Башкатова у 2005—2006 рр. [Башкатов, 2006; 2008; 2010; Башкатов, Шита, 2010] та 2011 рр. Основна частина ліпної кераміки північно-західної традиції містилася у будівлі I, що належить до так званих великих будівель і характерна для населення центральноєвропейського кола [Магомедов, 2001, с. 21—23], та в культурному шарі, пов'язаному з об'єктами [Башкатов, 2008, с. 8]. Співвідношення гончарної і ліпної кераміки за увесь час дослідження пам'ятки (як в об'єкті, так і у розкопці) складає 55 і 45 % відповідно.

Значну частину ліпної кераміки складає саме кераміка північно-західної традиції. Також на пам'ятці присутні форми, що цілком можуть бути пов'язані з пізньоскіфо-сарматським (південним) компонентом [Башкатов, 2008, с. 14, рис. 6].

Поселення Дмитрівка III також досліджувалося Комсомольською ранньослов'янською експедицією під керівництвом Ю.Ю. Башкатова у 2003—2004, та у 2007—2010 рр. Значну частку кераміки складає гончарна — приблизно 75 %. Керамічні матеріали північно-західної традиції містяться у верхньому горизонті поселення: як в об'єктах (житлових спорудах, господарських ямах), так і у культурному шарі [Башкатов, 2010, с. 174—176]. На поселенні присутні матеріали ліпної кераміки, що належать до фіналу київської та пізньоскіфо-сарматської (південної) традиції [Башкатов, Шита, 2010, с. 149—150].

Для типологізації та аналізу кераміки північно-західної традиції з означених пам'яток використано класифікацію Р. Волонгевича, котра є найрепрезентативнішою і найповніше відображає розвиток форм вельбарської кераміки [Wolagiewicz, 1993]. У роботах, присвячених кераміці саме цю класифікацію використовує

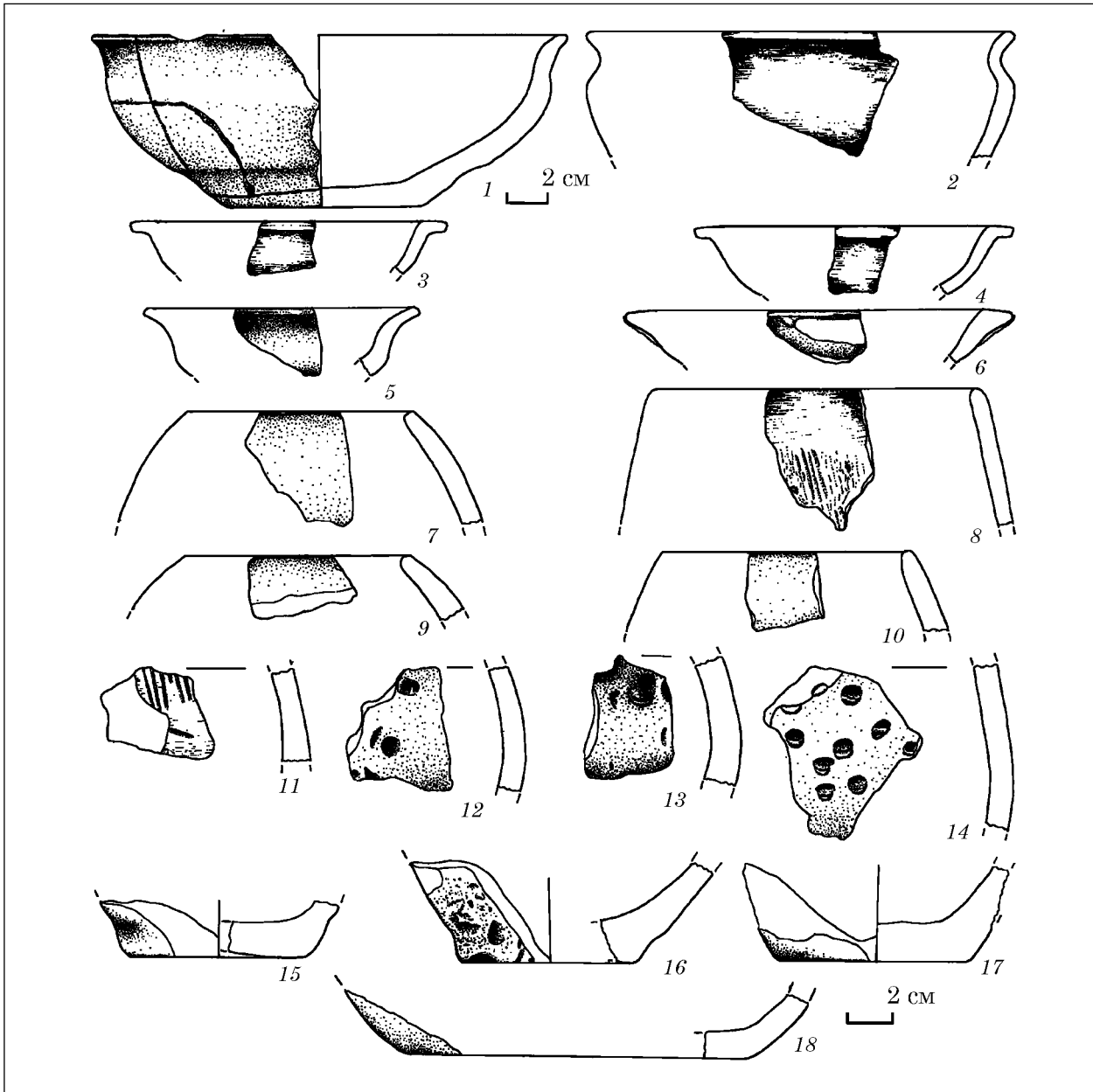

Рис. 5. Кераміка північно-західної традиції з Барбари I; (1–18): 1–5, 7–18 — ліпна, 6 — гончарна

більшість дослідників черняхівської культури. Серед них А.М. Обломський, В. Івановський, Ю.Ю. Башкатов [Обломський, 1999, с. 77; Івановський, 2001, с. 142; Башкатов, 2008, с. 14].

Кераміка північно-західної традиції, зазвичай, має такі характерні особливості: велика кількість жорстви та піриту в глиняному тісті, поверхня залощена, чорного, або темно-сірого кольору. Часто зовнішня поверхня середньої частини посудин має хропавий (обсипка товченим камінням по сирій глині) характер.

Горщики. Найчисельнішою групою кераміки є так звані зумпфи — горщики із загнутими до середини вінцями типу ІА: Компанійці (рис. 2, 9–10, 13–15, 24, 28–30), Барбара I (рис. 4, 1–7, 9–12; 5, 7–14). Стінки горщиків, що мають нігтьові защепа, за широким колом

аналогій як у черняхівській (рис. 2, 24), так і у вельбарській і пшеворській культурах [Башкатов, 2008, с. 15] також можна зарахувати до горщиків типу ІА. **Дмитрівка III** (рис. 3, 1–10). Кумпфи з Дмитрівки III дещо відрізняються від загалу наявністю наліпів на зовнішній поверхні тулуба (рис. 3, 10) та внутрішній поверхні вінця (рис. 3, 4).

Група ІА/а (відрізняється від групи ІА розміром посудин) представлена одним екземпляром з Компанійців (рис. 2, 31).

А.М. Обломський знаходить аналогії посудині з Компанійців із загнутими до середини вінцями (рис. 2, 12) у комплексах вельбарської кераміки з Великої Снітинки 2, Брест-Трішину та Дерев'яного, вказуючи на відсутність відповідників у типологічній схемі Р. Волонгеви-

ча [Обломський, 1999, с. 77]. Треба зазначити, що особливості профілювання даної посудини (біконічний перегин тулуба і придонна закраїна) характерні саме для горщиків пшеворської культури [Винокур, 1997, с. 53; Liana, 1970, s. 465].

Група ІВ, з майже прямими вінцями і часто ошершавленим (хрупованим) тулубом представлена посудиною з Компанійців (рис. 2, 16).

Група ІС, зі злегка відігнутими вінцями, також представлена посудинами з Компанійців (рис. 2, 19, 21).

Група ІD — Компанійці (рис. 2, 2).

Горщики цих типів є доволі рідкісним явищем у черняхівській культурі і здебільшого трапляються на пам'ятках Правобережжя Дніпра [Магомедов, 1998, с. 143; Милашевський, 2010, с. 135].

Вази. Група ІVВ. Компанійці (рис. 2, 7). Також, імовірно, до групи ІV належить ваза з Дмитрівки ІІІ (рис. 3, 21).

Група VII. Компанійці (рис. 2, 6, 25). Повна аналогія цій посудині — ваза з Журавки [Симонович, 1964, рис. 29, 15].

Глечики. Група ІХ і ІХВ. Компанійці (рис. 2, 34 і 33 відповідно).

Миски. Тип VI. Барбара I (рис. 4, 8) [Башкатов, 2008, с. 15].

Група ХаА. Компанійці (рис. 2, 3); близькими є миски з Барабари I (рис. 4, 13—14; 5, 1—2); Дмитрівки ІІІ (рис. 3, 13).

Група ХbА. Компанійці (рис. 2, 5, 18, 26, 37).

Група ХІІВ. Компанійці (рис. 2, 17).

Група ХVІА. Компанійці (рис. 2, 5).

Група ХVІІА і В. Компанійці (рис. 2, 1 і 25 відповідно).

Група ХІХ. Імітація скляних кубків. Компанійці (рис. 2, 35, 36), Дмитрівка ІІІ (рис. 3, 16).

Також на пам'ятках означеного регіону присутні керамічні форми, до яких аналогії у класифікації Р. Волонгевича відсутні; проте, мають беззаперечно північно-західне походження. Миски з Компанійців (рис. 2, 20) та Барбари I (рис. 5, 3—4) — невисокі, відкриті, з плавним перегином тулуба, з гранчастим вінцем, чорнолощені, і миски (вази?) з Дмитрівки ІІІ, також з підграненими вінцями (рис. 3, 11, 12) знаходять аналогії у пшеворській культурі [Козак, 1984, рис. 22, 8; Prahistoria..., 1981, tab. 1, 11]. Миска з Дмитрівки ІІІ з прокресленим лінійним орнаментом на верхній частині плеча (рис. 3, 14) також має повну аналогію з території пшеворської культури [Prahistoria..., 1981, tab. VII, 9].

Треба зазначити, що крім ліпної кераміки північно-західного походження, на пам'ятках регіону знайдено і гончарні наслідування ліпних форм. Зокрема, гончарна миска з Барбари I (рис. 5, 6) має схожі особливості профілювання з ліпними мисками (рис. 5, 4—5); також має на слабовираженому плечі залишок від псев-

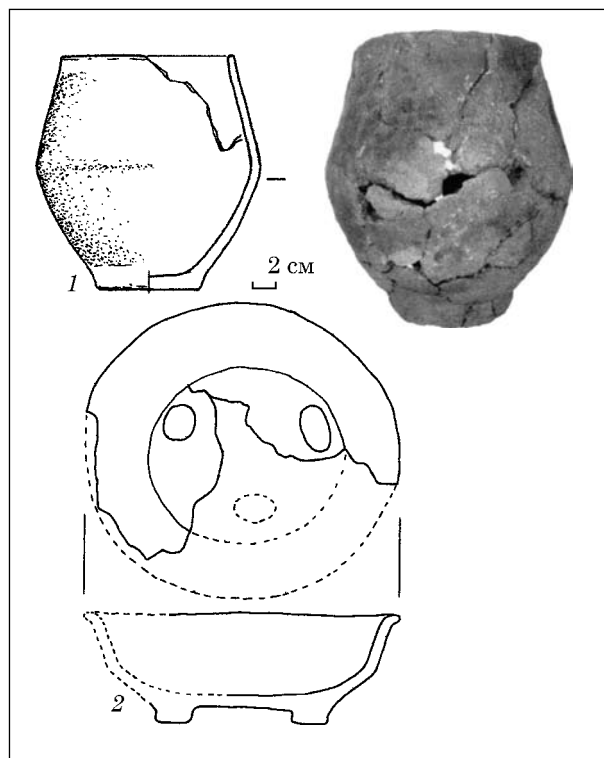

Рис. 6. Унікальні форми ліпної кераміки північно-західної традиції: 1 — Дмитрівка ІІІ, 2 — Барбара I (1 — рис. Р.В. Терпиловського, фото Ю.Ю. Башкатова; 2 — рис. О.В. Гопкало)

довушка. Також на Дмитрівці ІІІ і Барбарі I знайдено хруповаті гончарні стінки з великою кількістю жорстви у складі керамічного тіста, традиція виготовлення яких, на нашу думку, має північно-західне походження. Цікавим є той факт, що гончарні зразки вельбарських форм знайдено, у переважній більшості, на пам'ятках правобережжя Дніпра [Магомедов, 1998, с. 135].

Із загалу кераміки слід виділити дві посудини (рис. 6), що не мають прямих аналогій. Перша (рис. 6, 1) — біконічний, «київський» за профілюванням горщик, але з рустованою верхньою та зкругленою придонною частиною, з великою кількістю жорстви у тісті [Башкатов, 2010, с. 149].

Друга посудина (рис. 6, 2) — лощена миска на трьох ніжках. Відомі схожі керамічні форми, що можуть належати до типу ХаА за Р. Волонгевичем, проте, прямі аналогії даній посудині нам досі невідомі.

Аналіз матеріалів ліпної кераміки пам'яток межиріччя Дніпра і Псла демонструє їх культурну спорідненість: наявність трьох етнокультурних компонентів — скифо-сарматського, праслов'янського та германського. Серед форм ліпної кераміки північно-західної традиції домінуючими є горщики типу ІА і миски типу ХаА; також відомі ліпні наслідування гончарним посудинам (зокрема скляним кубкам типу Ковалк) і фіксується значний відсоток

форм та ознак, характерних для пшеворської культури.

Загалом, слід зазначити, що даний регіон є достатньо репрезентативним для вивчення липної кераміки північно-західної традиції та потребує ширших досліджень.

Башкатов Ю.Ю. Исследования крупного наземного жилища позднееримского времени на поселении Барбара I // Археологическое изучение центральной России: Тез. Междунар. науч. конф., посвящ. 100-летию со дня рождения В.П. Левенка. — 2006. — С. 259—261.

Башкатов Ю.Ю. Поселение позднееримского времени Барбара I на юге Среднего Поднепровья // The Turbulent Epoch. A New Materials from the Late Roman Period and Migration Period / Monumenta Studia Gothica. — 2008. — Т. V. — С. 7—20.

Башкатов Ю.Ю. Памятники черняховской культуры юга Среднего Поднепровья // GERMANIA-SARMATIA II. — 2010. — В печати.

Башкатов Ю.Ю., Шута Т.М. Нові дослідження пам'яток черняхівської культури на півдні Середнього Подніпров'я // Археологія Правобережної України / АДПУ. — 2010. — Вип. 2. — С. 146—151.

Винокур І.С. Пшеворські елементи у пам'ятках черняхівської культури Волино-Подільського пограниччя // Kultura Przeworska. — 1997. — Т. III. — С. 50—66.

Дидык В.В. Лепная керамика вельбарско-пшеворского типа в черняховских древностях Днепро-Донецкой Лесостепи // Древности. — 2005. — С. 179—186.

Івановський В. Липна кераміка Дитиницького могильника // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть: М-ли міжнар. наук. конф. (30—31 березня 2001 р.). — 2001. — С. 141—148.

Козак Д.Н. Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі. — К., 1984.

Магомедов Б.В. К вопросу о влиянии культур Центральной Европы на черняховский керамический комплекс // Kultura Przeworska. — 1997. — Т. III. — С. 37—44.

Магомедов Б.В. Вельбарские традиции в черняховской гончарной керамике // 20 lat archeologii w Masłomęczu. — 1998. — Т. II. — С. 143—155.

Махно Е.В. Раскопки на Компаниевском могильнике // Археологические исследования на Украине в 1965—1966 гг. — 1967. — Вып. 1. — С. 160—162.

Махно С.В. Типи поховань та планування Компаніївського могильника // Середні віки на Україні. — 1971. — Т. 1. — С. 87—95.

Милашевський О.С. Комплекси липної кераміки північно-західної традиції з черняхівських пам'яток Правобережжя Київщини // Археологічні пам'ятки Фастівщини. — 2010. — Пресс-музей, № 26—27. — С. 132—147.

Некрасова А.Н. Памятники черняховской культуры Днепровского Левобережья // Готы и Рим. — 2006. — С. 87—201.

Обломский А.М. Типи поховань на черняхівському могильнику Компанійці (етнокультурна інтерпретація) // Археологія. — 1999. — № 4. — С. 76—88.

Обломский А.М. Днепровское Лесостепное Левобережье в позднееримское и гуннское время (середина III — первая половина V в. н. э.). — М., 2003.

Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. — К., 1990.

Сымонович Э.А. Орнаментация черняховской керамики // МИА. — 1964. — № 116. — С. 270—361.

Prahistoria Ziemi Polskich. T V: Późny okres lateński i okres rzymski. — Warszawa, 1981.

Liana T. Chronologia względna kultury przeworskiej wewczesnym okresie rzymskim // Wiadomości Archeologiczne. — 1970. — Т. XXXV/4. — С. 429—468.

Wolagiewicz R. Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a morzem Czarnym. — Szczecin, 1993.

А. С. М и л а ш е в с к и й

ЛЕПНАЯ КЕРАМИКА СЕВЕРО-ЗАПАДНОЙ ТРАДИЦИИ ЧЕРНЯХОВСКИХ ПАМЯТНИКОВ МЕЖДУРЕЧЬЯ ДНЕПРА И ПСЛА

Статья посвящена комплексам лепной керамики северо-западной традиции региона Днепро-Пселского междуречья. Рассматриваются материалы поселений Дмитровка III, Барбара I и могильника Компанійці на основе типологии Р. Волонгевича. В работе проанализировано 92 сосуда (целье и фрагментированные). В регионе прослеживается ряд особенностей керамического комплекса — присутствие скифо-сарматского, славянского и германского элементов, где преобладают горшки группы IA и миски группы X. В германском компоненте выделяется пшеворская составляющая.

O. S. M y l a s h e w s k y j

HAND-MADE POTTERY OF NORTH-WESTERN TRADITION OF CHERN'AKHOV-CULTURE MONUMENTS BETWEEN DNEPR AND PSEL

This article deals with complexes of hand-made pottery of north-west tradition of Dnepr-Psel interfluvium. Collections from settlements Dmitrovka III, Barbara I and cemetery Kompaniytsi are analyzed in work. The most often used form are pots of type IA and bowls of group X (by R. Wolagiewicz). Przeworsk's influence to complexes of the same states are very appreciable.